

Guia de LECTURA

Diputació
de València

Àrea de
Cultura

institut
alfons
el magnànim

club de lectura

SUMARI

01

El llibre

En el fons, la terra
L'Horta en la memòria

02

La col·lecció

«País» és una col·lecció de nova creació que vol oferir visions literàries i gràfiques sobre aspectes de la societat valenciana

03

L'autor

Joan Dolç

04

Com llegir aquest llibre en un club de lectura

05

Idees per a dinamitzar la sessió

Suggeriments de temes i idees per a facilitar la conversa

06

Més idees

Propostes de lectures relacionades amb la temàtica del llibre i activitats paral·leles

07

Llegim amb el Magnànim

Recursos per als clubs de lectura

GUIA DE LECTURA

En el fons, la terra

L'Horta en la memòria

1. El llibre

En el fons, la terra. L'Horta en la memòria, de Joan Dolç, inaugura el primer número de la nova col·lecció «País», que dirigeix Francesc Pérez Moragón i que té com a objectiu oferir visions inèdites de fets històrics o actuals de la societat valenciana tot conjugant la mirada subjectiva dels autors amb el rigor i l'amenitat per a connectar amb un públic ampli.

El llibre que teniu entre les mans són unes memòries un poc peculiars, en forma d'assaig literari que pren com a punt de partida els primers anys de la vida de l'autor, que van transcórrer a l'Horta Nord, al costat del Carraixet, un món ancorat en el temps, aïllat, sense il·luminació i autosuficient.

L'obra recrea i fa el balanç d'un ecosistema natural i social —una economia, unes formes de vida, un paisatge—, que al llarg dels segles ha conformat bona part de la cultura valenciana, i que just en aquell moment encetava un declivi definitiu. I tot açò queda clarament palés en el subtítol de l'obra: *L'Horta en la memòria*.

El llibre de Joan Dolç és un «exercici literari que juga amb la cronologia per a incloure esdeveniments passats i futurs en una narració de caràcter autobiogràfic que aparentment abasta només un lustre» cosa que permet a l'autor «explicar des de dins la transformació d'un món secular en decadència», mitjançant la mirada subjectiva, però també fent ús de l'apunt històric, de la descripció antropològica, de l'observació de caràcter sociològic i d'abundants reflexions sobre el pas del temps i el valor de la memòria.

2. La col·lecció

En el fons, la terra. L'Horta en la memòria forma part de la col·lecció «País» de la Institució Alfons el Magnànim.

«País» és una col·lecció de nova creació que vol oferir visions literàries i gràfiques sobre aspectes de la societat valenciana en qualsevol de les seues dimensions: històrica, artística, geogràfica, local, general, etc. Els seus llibres volen arreplegar perspectives diverses i conjugables, com ara l'antropològica, la testimonial o l'assagística, tot combinant text i imatge en proporcions adequades al seu contingut fins a formar un tot indestruïble. Està dirigida per Francesc Pérez Moragón.

Coneixes el nostre fons?

<https://www.alfonselmagnanim.net/coleccion/periodisme/>

3. L'autor

Joan Dolç va nàixer a Alboraià, a l'Horta de València, en 1956. És escriptor i periodista. Ha dirigit documentals per al cinema, la televisió i altres circuits culturals, com ara museus, fundacions i sales d'exposició. Ha participat amb textos i fotografies en llibres col·lectius, catàlegs, periòdics i revistes, entre els quals cal destacar *Lars*, *Cultura y Ciudad*. La publicació de *Balanç d'existències* (2015) i *No escapareu* (2018) van suposar el seu retorn a l'àmbit literari, que s'ha consolidat amb *En el fons, la terra. L'horta en la memòria* (2023).

Joan Dolç és una figura clau en la defensa i promoció de la llengua i la cultura valencianes. La seua carrera ha estat marcada per un fort compromís amb la terra que l'ha vist nàixer cosa que queda palesa clarament en la seua obra escrita, ja que la identitat, la terra i la memòria són temes recurrents en la seua producció. Dolç ha viscut al llarg d'un període de canvis sociopolítics molt importants dins de l'Estat espanyol, especialment al País Valencià. La transició democràtica, la recuperació de l'autonomia i el ressorgiment de la cultura i la llengua valencianes han influït profundament la seua visió del món i la seua obra.

En la proposta que teniu entre les mans, l'autor explora temes com ara la memòria històrica i analitza com els esdeveniments històrics afecten la identitat i la vida de les persones, tant en l'àmbit personal com en el col·lectiu. També es qüestiona com el passat, les arrels familiars i la història influeixen en la formació d'aquesta identitat cultural, l'arrelament a la terra, la relació indissoluble amb el territori i la modernització. Temes que estan estretament relacionats amb la pròpia experiència vital.

La terra, en les obres de Dolç, no és només un espai físic sinó també un símbol de pertinença, d'arrels i de lluita per la preservació d'una cultura. La seua narrativa, per tant, està impregnada de la pròpia experiència vital i professional, marcada per la lluita per mantenir viva una identitat cultural en un context de globalització i canvis polítics.

En definitiva, la història del País Valencià i el recorregut personal de l'autor en el món del periodisme i la cultura s'entrellacen en la seua literatura i ofereixen una reflexió profunda sobre què significa pertànyer a un lloc i com es construeix la identitat a partir de la memòria i la terra.

4. Com llegir aquest llibre en el club de lectura

En el fons, la terra. L'Horta en la memòria és un llibre que, potser, no respon a la mena de lectures que solen aparèixer en les programacions dels clubs de lectura. Tot i això, aquesta proposta representa una bona oportunitat per a proposar al grup de lectura ampliar horitzons i explorar altres gèneres i temàtiques menys habituals com ara la narració de caràcter autobiogràfic i testimonial que teniu entre les mans.

Aquesta proposta pot ser atractiva per als lectors i les lectores, ja que estem al davant d'unes memòries una mica peculiars que, aparentment, arpleguen els cinc primers anys de vida del protagonista així com esdeveniments passats i futurs. Prendre aquesta veu permet a l'autor explicar, des de dins, la transformació d'un món en decadència, i ho fa mitjançant una mirada subjectiva, entre la nostàlgia i la mordacitat, però també recorrent a l'apunt històric, la descripció antropològica, l'observació de caràcter sociològic i abundants digressions sobre el pas del temps i el valor de la memòria. L'obra es complementa amb un conjunt de fotografies del mateix autor, relacionades amb els fets narrats i els seus escenaris.

Enfrontar-se a una proposta diferent de la usual pot suposar un repte per a molts/es lectors/es, però el caràcter narratiu d'aquesta obra de segur que facilitarà la tasca. A

més, és possible que molts lectors i lectores hagen viscut aquest canvi secular, aquest món rural que desapareix, els vells oficis, les tradicions, els canvis socioeconòmics..., i pot resultar interessant que, a través d'aquesta lectura, puguem connectar i comentar les vivències pròpies i com han viscut, ells i elles, aquests canvis.

Conscients de l'esforç que pot suposar preparar aquesta proposta, us presentem una sèrie de suggeriments que pretenen facilitar el treball de la persona encarregada de conduir la sessió del club de lectura. Per tant, en aquesta guia de lectura, destaquem alguns aspectes del llibre que poden ser interessants i proposem un conjunt de preguntes que poden servir per a encetar o estirar el fil de la conversa així com una selecció de temes i fragments del llibre que ajudaran a dinamitzar la sessió.

És important recordar que no cal seguir estrictament l'ordre proposat ni tractar tots els temes i texts suggerits. La guia és flexible i l'objectiu és que utilitzeu els elements que us resulten més interessants i que els combineu amb les idees i perspectives que sorgisquen de manera espontània durant la sessió. Aquesta llibertat permetrà que la conversa siga més dinàmica i enriquidora i que s'adaptin als interessos i inquietuds del grup.

A més, al final de la guia trobareu una selecció de lectures, majoritàriament de ficció, que enllacen amb els temes tractats en l'obra. Poden servir com a recomanacions per als/les lectors/res, per a crear un punt d'interés o per a proposar-ne la lectura en una pròxima sessió del club.

5. Idees per a dinamitzar la sessió

A continuació, destaquem una sèrie de temes i una selecció de fragments i proposem algunes preguntes que us ajudaran a generar el debat després de la lectura. Recordeu que no cal seguir la guia punt per punt i que la tria i l'ordre en què plantegeu les qüestions o enceteu els temes davant el grup dependrà dels interessos i les aportacions de les persones que hi participen.

Comencem la sessió

Aquest llibre no és una obra de ficció però apareixen elements que sembla difícil que l'autor pugui recordar per l'edat que tenia quan ocorregueren; segurament són comentaris sentits o reflexions, elaboracions pròpies de l'adult en què s'ha convertit.

→ Estem davant d'una obra de no ficció però, com etiquetaríeu el que acabem de llegir?

→ L'autor utilitza la primera persona per narrar els records de la infantesa. Quina càrrega de subjectivitat trobeu que té la narració i com condiciona els fets que es narren?

Territori

Joan Dolç relata els records de la seua infantesa en l'alqueria familiar situada a l'Horta de València i ens descriu, amb una mirada nostàlgica, un món que desapareix i un territori que canvia. Els llauradors de l'Horta presenciarien com la comarca es transforma en un paisatge preindustrial mentre és engolida, a poc a poc, per la ciutat. Llegiu alguns fragments que apareixen en el llibre.

En aquella època les estrelles esguitaven la cúpula del firmament i irradiaven un fulgor modest, però molt uniforme, que permetia distingir-lo tot en un món d'ombres. Temps a venir no tots creurien que això fos possible. La volta estrelada, i la nit mateixa, l'esborrarien per complet incomputables brolladors de llum artificial (pàg. 19).

El Carraixet era una fondalada que anomenaven barranc perquè això és el que era en la part alta del seu recorregut, un tram que jo no havia vist, però del qual havia sentit parlar, una torrentera ampla, seca i pedregosa per on es canalitzaven periòdicament les pluges que queien sobre la serra Calderona. Però allí, a poc més de cent metres del meu llit, a un quilòmetre de la mar i al llarg de tres o quatre més amunt, era un riu pel qual transcorria l'aigua clara que brollava dels seus abundants aiguaneixos i abocava directament a la mar. (...) El Carraixet era aquell paratge, encara inalterat, en què Blasco Ibáñez situa algunes peripècies de la seua novel·la *La Barraca* (pàg. 20-21).

Abundaven les flors que tenien forma de campana, i les margarides de tots els colors, i els lliris blancs i grocs, l'aspidistra o les assutzenes. I també els trévols, l'alfàbega, el fenoll, els créixens, la marialluïsa, l'herba-sana i moltes altres herbes sense nom que entapissaven i perfumaven els marges esponerosos i humits de les séquies, en què també ondejaven les algues mogudes pel corrent de l'aigua clara. Amb el temps, tot això hauria de desaparèixer en ser reemplaçades les riberes de terra per marges d'obra, o en ser convertides les séquies mateixes en estèrils i fúnebres tubs de formigó (pàg. 124).

... en l'horitzó es començaren a perfilar les primeres zones industrials i l'Horta començaria a ser, definitivament i irreversiblement, una cosa molt distinta del que havia sigut al llarg dels segles i fins molt poques dècades abans (pàg. 112).

No podia imaginar que arribaria un dia en què aquesta ciutat, en la seua dèria per créixer a tot preu, quan hagués acabat de sepultar-se a si mateixa amb una espessa capa de maquillatge urbà estereotipat, projectaria sepultar per sempre aquell tros d'empedrat sota una autovia de circumval·lació (pàg. 144).

→ Coneixeu el territori de què parla l'autor? L'heu vist canviar?

→ El paisatge de la vostra infantesa s'assembla al de l'horta de València o és diferent? Quins canvis s'hi han produït? Els heu viscut? Quin record en teniu?

→ En un dels fragments, el fet de l'arribada de l'enllumenat elèctric, que en principi podria ser considerat un avantatge, és narrat amb una pàtina de pèrdua. Quin peatge paguem per molts dels avanços de la societat.

Memòria i records

Tenim records i al llarg del temps els anem reelaborant, els fem grans o els empetim, alguns són personals, d'altres, col·lectius. Sovint, deformats. En la lectura trobem moltes reflexions sobre la memòria, els records i com els organitzem. Llegiu alguns fragments i convideu els/les participants a parlar-ne.

És sabut que cal desconfiar d'alguns records perquè el més probable és que amb el temps s'hagen convertit en records de records o, pitjor encara, siguen dels anomenats falsos, tot i que a mi em sembla que cap record no pot ser fals, perquè si alguna cosa es recorda, record és (pàg. 51).

La memòria ignora rellotges i calendaris. Els records no tarden gens a tindre tots la mateixa edat. La nostra necessitat d'organitzar-los al voltant d'un eix cronològic els dilueix en un garbuix falsament sincrònic. (...) Res no obliga la nostra memòria a seguir un ordre determinat (pàg. 39).

El de les creïlles és un record d'hivern. Quasi tots els records estan tenyits amb els matisos de l'estació corresponent. El del forn morú és un record d'estiu, tan ple de llum que encara em cega (pàg. 69).

→ Quins són els vostres primers records? Quines sensacions, olors, sabors van quedar impresos en la vostra memòria?

→ Canvien els nostres records al llarg del temps? Com podem saber si un record és fidel a la realitat o si l'hem modificat inconscientment amb el temps?

→ Hi ha alguna experiència personal que recordeu diferent ara que quan va passar? Per què penseu que tendim a reelaborar els nostres records?

La memòria històrica

El tema de la memòria històrica apareix a través dels records i les converses mantingudes amb els avis o dels comentaris escoltats per l'autor en les converses dels adults. Per una banda, els avis de la família amb qui conviu i, per l'altra, els de la família materna amb qui manté una relació més distant. En la memòria queden les petges de l'enfrontament fratricida i es palesa la ideologia política de les dues famílies. En els següents fragments podem observar com són percebuts els uns i els altres.

... aquell conflicte (...) marcava cada moment de la nostra vida quotidiana. Tot era abans de la guerra o després de la guerra (pàg. 116).

L'avi matern, segons deien, era «roig», al revés que l'altre, que era partidari de Franco. Però mai no em va semblar que es mencionés l'assumpte en to de reprotxe. El que sí que se li recriminava, amb raó o sense, era el fet de ser gandul i un poc obtús. Aquest era el verdader punt de discòrdia entre les dues famílies, no el polític. I cap pecat era tan imperdonable en l'entorn en què em vaig criar com el de la peresa (pàg. 165).

I també recorde el lloc precís on estava la ràdio. Era en un racó penombrós on l'avi s'asseia a escoltar-la a poqueta nit. L'ona que sintonitzava anava acompanyada d'una llum verda que donava al dial un aspecte satànic. Allí escoltava «els seus», els que, segons ell, havien de tornar algun dia per a posar les coses al seu lloc. Quan em deia això, l'àvia el renyia per la seua imprudència (...) En el futur m'hauria de parar a pensar moltes vegades en aquells dos éssers i en aquella casa, que poc després desapareixeria sense deixar rastre. La propietat seria venuda per a pagar les hipoteques acumulades pel meu avi, el gandul o desafortunat. (...) Per alguna estranya raó hauria de recordar la casa sempre de nit, envoltada de tenebres, i m'angoixaria pensar en la immensa soledat que havia regnat allí durant els seus últims anys i en la prodigiosa dosi de resignació necessària per a viure una vida tan xata i desproveïda d'horitzons com la d'aquells avis (pàg. 166-167).

→ Com influeix la memòria històrica en la identitat del narrador tenint en compte que la convivència era més estreta amb la família paterna que amb la materna?

→ Quina importància té el fet que l'avi matern siga etiquetat com a «roig» o «gandul» en la narrativa familiar?

→ Com creus que es manifesta la divisió ideològica entre els membres de la família, especialment entre els que «eren de Franco» i l'avi matern?

L'Horta: una forma de vida

El llibre és un document etnològic que deixa constància d'una manera de viure i un tarannà propi. No sols recull costums i maneres de fer sinó també un seguit d'oficis, un estil de vida i unes pràctiques que van quedant ancorades en un temps que s'esmuny. En tot cas, una herència que forma part de la nostra identitat.

Quan feia bon temps ens banyaven en el carrer, en un gran llibrell de ceràmica esmaltada ple d'aigua, que prèviament havien deixat calfar al sol a la porta de casa. Del recipient em cridava molt l'atenció un clevill que havia estat reparat amb grapes metàl·liques i tenia l'aspecte d'una gran cicatriu quirúrgica. Vaig acabar adonant-me que un material tan dur i fràgil no es podia reparar així com així amb grapes de ferro. Em van dir que això era cosa d'un llauner que es desplaçava per la comarca visitant les cases (pàg. 57).

Tots els personatges que he anat mencionant (...) anaven i venien perquè estaven lligats a un ofici, no a un lloc, com nosaltres, que estaven amalgamats amb el nostre tros de terra i hi formàvem una sola cosa. Però estàvem units a ells per una forta relació simbiòtica. Cada un procurava a l'altre el que li era necessari per a viure, i tots érem parts inseparables d'un mecanisme que funcionava amb una rara precisió (pàg. 61).

La tomaca era un fruit que estava present sempre en la nostra taula en una forma o un altra, tant a l'estiu com a l'hivern (...) féiem cada any conserva de tomaca en quantitats massives, faena que comptava un ritual llarguíssim que congregava tota la família (pàg. 73).

→ Convideu els participants a recordar i comentar els oficis tradicionals que existien als seus pobles o barris, molts dels quals, segurament, han desaparegut o canviat amb el temps. Aquesta activitat permet compartir anècdotes personals i col·lectives, i destacar com aquests oficis formaven part de la vida quotidiana i del teixit social. Podeu comparar-los amb els que apareixen en el llibre i reflexionar sobre com la modernització ha afectat la cultura laboral i les formes de vida locals.

→ «Fer i desfer, la faena del matalafer». La nostra llengua és rica en parèmies relacionades amb els oficis. Coneixeu el significat de la que hem citat? En sabeu altres?

→ Moltes activitats tenien un caràcter social que demanaven la participació de la família i de vegades del veïnat. En coneixeu algunes? Hi heu participat?

Arrelats a la terra

L'Horta va marcar l'existència de les tres generacions que apareixen en el llibre i que la van viure i sentir de manera diferent. Una existència marcada pels cicles naturals i els factors climàtics i, com no, pel pas del temps i els canvis econòmics i socials. La terra i la casa com a elements aglutinadors de la família i la vida.

[En la cambra] Per tot arreu hi havia indicis de comptes i transaccions. Les parets estaven plenes de sumes i multiplicacions fetes amb llapis. En una de les parets hi havia un ganxo on s'acumulaven enfilats els rebuts, i en el fons d'aquell manoll estaven els últims justificants per un cert senyor Carbajosa i una tal senyora Llorca, els antics arrendataris de les dues parcel·les que ja eren nostres... (pàg. 99).

El meu avi estava convençut d'haver protagonitzat una gesta personal que sadollava la més gran ambició secular dels de la seua casta. Se sentia com un llibert. L'últim terç de la seua vida el va passar treballant feliçment una terra conquerida, emancipat dels que, durant segles, havien mantingut als seus en uns dels escalons més baixos de la piràmide de vassallatge. Aquell sentiment irradiava un efecte benèfic sobre la seua existència. Però aquesta li resultava joiosa, sobretot, perquè entenia el conreu com una forma de vida integral. Una convicció que podia fer-se extensiva a la gran majoria dels llauradors de la seua generació... (pàg. 140).

Amb el temps, aquell costum de cultivar de tot va enfrontar el meu pare amb el meu avi. Mon pare havia adoptat una visió més utilitarista de l'agricultura, més en sintonia amb els temps que s'aproximaven. Era partidari del monocultiu. Sabia que si encertava la collita podia obtindre recursos que li permetrien comprar el que necessitava, així com estalviar i invertir en altres coses no fungibles. Com la majoria de la seua generació, es va deixar seduir per l'arsenal fitosanitari que les indústries del ram començaven a distribuir a tort i a dret amb la falsa promesa d'incrementar la rendibilitat de la terra. (pàg. 146).

- Parlem de com entenen i viuen el camp l'avi i el pare del narrador. Tradició i transformació. Sentiment de triomf o de fracàs.
- Què motiva el pare del protagonista a esborrar el passat, fins i tot quan té un valor etnogràfic?
- Quins conflictes o tensions poden sorgir en una família quan hi ha una divisió tan marcada en les actituds cap a la tradició i la modernització?
- L'autor compara la manera de viure l'Horta de son pare i del seu avi. Amb qui sembla que empatitze? Potser té una mirada romàntica?

Adeu a l'Horta

Els treballs, les creences, els jocs, els usos i costums..., en definitiva, la vida, tenien un enfocament totalment pràctic. A més, el context històric i social i la precarietat d'una forma de vida que depenia de mirar al cel, obligava a buscar formes de vetllar per l'economia familiar. El llibre de Joan Dolç és un retrat etnogràfic d'una societat pragmàtica que desapareix i els records de l'autor es converteixen en la salvaguarda d'un món extingit.

En aquell món ancorat en una cultura agrària ancestral, aparentment imperible, els joguets eren artefactes concebuts per a facilitar la integració del xiquet en el món circumdant, com ara carros en miniatura o ferramenta del camp a escala. (...) Els joguets superflus i més o menys exòtics eren un luxe, una raresa... (pàg. 78).

Recorde que també ens feia vaixellets amb fulles de canya. Papiroflèxia vegetal, prehistòrica. (...) Recorde també que amb els ossos de les bresquilles algú ens va ensenyar a fer xiulets, i amb els melons d'alger, fanalets de fantasia (pàg. 122-123).

Tabac, per cert, era una paraula associada sovint a una altra: contraban. L'avi havia exercit de contrabandista junt amb el seu germà Vicent, com bona part dels habitants de la zona des de temps immemorials (pàg. 102).

Però res no m'impressionava tant com la forma d'expressar-se de les campanes. El seu so arribava diàfan des del poble les vesprades de certs dies especialment encalmats, quan no es movia ni la fulleta més lleugera. M'esglaiava sobretot una paraula que sonava com un toc, o un toc que sonava com la paraula que li donava significat, albat, que segons em va explicar la mare és com se li diu a un xiquet que ha mort abans de l'ús de raó i és soterrat en un petit taüt blanc mentre la seua ànima ascendeix al cel en forma d'àngel (pàg. 127).

Casualment, aquell seria el dia en què estava previst que entrés en vigor un nou ritu exequial de l'Església catòlica. Segons les noves disposicions, el capellà ja no aniria a arreplegar el mort a casa ni l'acompanyaria fins al cementeri, com s'havia fet i es faria fins llavors, (...) La fi d'una època s'estaria revelant en tots els seus detalls (pàg. 212-213).

→ Podeu parlar dels jocs i els joguets que eren populars durant la infantesa dels personatges o dels lectors. Com eren les joguines d'abans en comparació amb les d'ara?

→ Quins jocs tradicionals es jugaven en els carrers o en el camp? Aquesta reflexió pot portar a compartir records i experiències personals que connecten amb el tema de la memòria i la identitat cultural.

→ El llibre fa referència al contraban de tabac. Quins motius impulsaven la població cap aquesta pràctica? Coneixeu altres productes habituals de l'estraperlo?

→ En un món en què la comunicació era tan diferent a com la coneixem ara. Sabeu d'altres usos que els donaven a les campanes?

→ La mort és un tema recurrent a l'obra i amb el soterrament de l'avi patern, l'autor estableix una ratlla metafòrica que també simbolitza el canvi a un món nou. Busqueu i escolteu les següents cançons tradicionals que tracten el tema i comenteu com ha canviat el ritual envers la mort.

→ *Jota de morir*. Marala

→ *El vetlatori dels albat*s. Pep Gimeno, Botifarra

→ Pregunteu als participants costums que recorden d'altres temps, tradicions i usos ja desapareguts que formaven part del mode de viure dels seus avantpassats.

Llengua i identitat

Segons Àngels Massip «per als humans, la llengua és l'instrument fonamental d'integració a l'entorn i és la via d'expressió de la nostra naturalesa (...) la llengua és la dipositària de l'experiència i de la manera de veure el món de les persones que han

viscut en un territori. (...) És clar que si es perd la llengua es perd un element identitari i cultural (i ecològic) fonamental» (Massip 2008: 17-18).

Al llarg del llibre no sols observem el inici del procés de substitució de la llengua pròpia sinó també la pèrdua de moltes expressions i maneres de dir arrelades a la terra, el paisatge i l'economia agrària.

Les paraules moren quan mor l'ecosistema cultural a què pertanyen, quan no tenen ja on arrelar, quan no hi ha qui les reconega, quan no hi ha qui les pronuncie (pàg. 140).

Una volta vaig sentir dir que havia mort «per baix», una expressió intrigant que mai no aconseguiria desxifrar (pàg. 34).

Gràcies als tebeos, quan em van portar per primera vegada a l'escola, a punt de complir els quatre anys, ja sabia llegir a destalades en aquell idioma, el castellà, que no era el meu, però acabaria sent-ho també. En el món escrit no n'hi havia d'altre, almenys jo no en coneixia. (...) Fins aleshores jo havia sentit parlar castellà de manera molt ocasional, una o dues vegades al llarg de l'any, quan feien la seua aparició els temporers (pàg. 183).

Recorde com imitava mon pare la parla d'aquells homes, pronunciant les paraules de manera lenta i meticulosa. No es devia només a la seua dificultat per a manejar-se en aquella llengua forana. Tractava d'emular el seu accent i multiplicava els gestos per a expressar adequadament el que volia dir en cada moment, procurant fer-se entendre sense equívocs i no ofendre el punt d'honor dels seus interlocutors (pàg.184).

→ Les paraules estan relacionades amb la societat que les fa servir. Quan els temps i el mode de vida canvien hi ha lèxic que cau en desús o que desapareix. Proposeu recordar paraules que ja no es fan servir i raoneu sobre el motiu.

→ Davant de temes tabú com la mort, el sexe o d'altres, solem buscar eufemismes. Quins en recordeu? Els continueu utilitzant?

→ Què suposa per a un parlant d'una llengua no tindre cap classe de material escrit en la llengua materna? Què penseu del fet de no poder consumir cap producte cultural en llengua pròpia?

→ Quan arriben els jornalers a l'Horta, qui canvia de llengua? Per què penseu que ocorre aquesta situació?

Massip, Àngels. (2008). Llengua, identitat i cultura: de la cognició a la societat. *Llengua i identitat*, 17-18.

Religió, creences i supersticions

L'època que es retrata estava marcada pel pes de la religió catòlica però moltes vegades aquesta religiositat tan sols es demostrava de portes cap a fora i és que aquella societat tan necessàriament pragmàtica de vegades tenia difícil conjugar els dissenys espirituals amb els terrenals. A més, les creences i supersticions continuaven ben arrelades entre la població.

El fet és que ma casa estava infestada de símbols que proclamaven la nostra filiació catòlica. N'hi havia més que en una basílica (pàg. 117).

Costa molt reconciliar les vaguetats de la religió amb una vida tan aferrada a la terra, tan reticent, tan pragmàtica. (...) El fet d'estar sempre exposat als capritxos de la natura, que és tant com dir de la Providència, fa que s'establisca una relació tensa i molt respectuosa entre el llaurador i el Totpoderós... (pàg. 115).

Produïa [desassossec] veure el pa de panxa per amunt. Se'l girava de seguida. I si queia a terra, se'l besava. Deien que era perquè amb el pa es fan les hòsties, però és inevitable no relacionar el gest amb la por atàvica a la fam. (...) era «pecat» deixar el plat sense rostar (pàg. 118).

→ Quin pes tenia la religió en el dia a dia de la gent i com ha evolucionat fins als nostres dies. En l'enfrontament entre religió i pragmatisme, qui creieu que n'eixia guanyant?

→ Al text apareixen algunes manifestacions o actes de caràcter supersticiós. En recordeu alguna altra de la vostra infantesa. Quina podria ser la seua finalitat?

Cloenda

En el fons, la terra és una mirada subjectiva d'adeu a la infantesa i a un món, el de l'Horta, mitificat pel record.

D'aquesta gent i de la seua forma de vida només queda, si de cas, algun mistificador paisatge literari (pàg. 216).

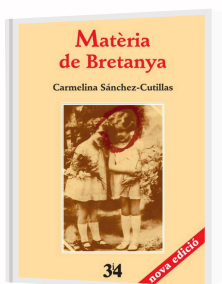
El futur arribaria en forma d'allau: La barrera vegetal que ens aïllava de la resta del món disminuiria a la carrera, deixant al descobert un horitzó, fins aleshores invisible, que resultaria ser de ciment (pàg. 227).

→ En què s'ha convertit l'Horta? La pressió urbanística que ha exercit la ciutat n'és l'única culpable?

6. Més idees

Més lectures

Alguns dels temes que han aparegut en el llibre de memòries que hem llegit també els podem trobar en altres obres de ficció. A continuació us proposem una sèrie de lectures en què apareixen temes o fets que s'han apuntat en el llibre que hem comentat en el club de lectura. Si heu llegit aquestes novel·les, potser, és interessant visitar algunes situacions que hi apareixen i aprofitar la lectura d' *En els fons, la terra* per a establir paral·lelismes o diferències. Però, el procés també pot ser a la inversa i, a partir de la informació que ara teniu, podeu establir connexions entre les diferents lectures si decidiu programar-les més endavant.

Matèria de Bretanya

Carmelina Sánchez-Cutillas

Ed. 3 i 4

TEMA: Memòria i records d'infantesa.

Aquesta emblemàtica obra ens revela el món d'Altea en els anys de la infantesa de l'autora i transmet la màgia i la tendresa que acompanyen els records. Premi Andròmina, 1975.

Diari de Sotaia

Joan Pellicer

Institució Alfons el Magnànim

TEMA: Memòria i paisatge.

És una singular obra memorialística que actualitza admirablement el vell tòpic literari del *beatus ille* (l'elogi de la senzillesa i l'austeritat del camp enfront de la vana agitació de la ciutat). Diari del pas d'un any, combina la descripció de paisatges i els retrats de vells pastors amb les elucubracions morals i les notes sobre una àmplia gamma de lectures.

Camí de sirga

Jesús Moncada

Amsterdam llibres

TEMA: Transformació del territori i modes de vida que desapareixen.

Publicada per primera vegada l'any 1988, Jesús Moncada va consolidar un univers personal i mític al voltant de Mequinensa, l'antiga vila de la vora de l'Ebre enfonsada sota les aigües del pantà de Riba-roja, que en el seu temps va ser el centre d'una conca minera i d'un trànsit fluvial intens.

Si ha nevat

Paco Esteve i Beneito

Bromera

TEMA: Transformació del territori i modes de vida que desapareixen.

Als 90 anys, Jordi Llopis ha de fer una cosa que ha de fer abans de morir: escriure les memòries d'un vell de 80 anys. No són les seues, sinó les de Joan el Coces, un saludador que va viure durant l'últim terç del segle XIX. El Coces mantenia una relació molt especial amb els Puig, la família que controlava el comerç de la neu i les caves de gel de la serra de Mariola.

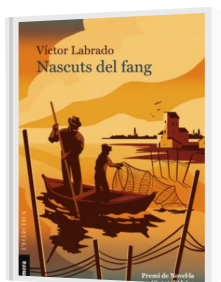
Qui de casa se'n va

Toni Cucarella

Amsterdam

TEMA: Territori, llengua i identitat. Memòria històrica.

Des d'una Xàtiva que esdevé paisatge literari, aquesta novel·la parla de la identitat, del pes dels orígens en la conformació de la vida personal i social, de l'amenaça dels monstres del passat sempre ocults en el reialme penombrós de la desmemòria.

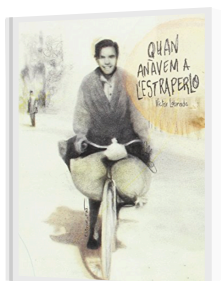
Nascuts del fang

Víctor Labrado

Bromera

TEMA: Territori i formes de vida.

A la marjal que envolta l'Albufera, tota la vida s'originava sobre un immens fangar. L'existència venia marcada per la jerarquia familiar, i tot s'aprenia a l'ombra del pare: a fer arròs, anar a perxa per damunt de l'aigua o traure anguiles de les sèquies.

Quan anàvem a l'estraperlo

Víctor Labrado

Andana

TEMA: Memòria històrica.

Amb un estil despul·lat, directe i vibrant, a mitjan camí entre la novel·la d'aventures i la crònica, Víctor Labrado reconstrueix la memòria d'un temps duríssim: del final de la Segona República a la immediata postguerra, quan a la misèria i la fam calia sumar la repressió franquista.

La colònia

Audrey Magee

Periscopi

TEMA: Llengua i identitat.

En Lloyd, un pintor que va de baixa, decideix passar uns mesos en una illa remota de la costa irlandesa per trobar la inspiració. Però no és l'únic que hi viatja: en Masson, un lingüista francès, duu quatre anys fent una tesi sobre la singularitat del gaèlic irlandès i n'és un protector ferotge. Les dificultats que tenen per conviure l'un amb l'altre trasbalsen els habitants de l'illa, que hauran de fer-se valer davant dels prejudicis externs.

Més activitats

Les sessions de club de lectura poden portar associades activitats que amplifiquen l'experiència lectora com per exemple:

→ Participació de les autores en la sessió del club de lectura de manera presencial o telemàtica. Si és del vostre interès realitzar aquesta activitat, us podem posar en contacte amb les autores per a establir les condicions de l'activitat.

Activitats creatives:

→ Proposeu comentar alguna de les fotografies que il·lustren el llibre: trieu una o diverses fotografies del llibre per a analitzar-les i comentar-les en grup. Aquesta activitat permetrà als participants explorar la connexió entre les imatges i el text, reflexionar sobre els paisatges, les persones i els moments capturats, i compartir les seues impressions i emocions relacionades amb les imatges.

→ Escriptura creativa: convideu els/les lectors/es a escriure un relat curt inspirat en les seues pròpies vivències, relacionades amb els temes del llibre com ara la memòria, la terra, la identitat o la modernització. Els relats es poden llegir en veu alta durant la sessió cosa que afavorirà el fet de compartir experiències personals i fomentant el diàleg i la reflexió conjunta sobre els temes tractats.

7. Llegim amb el Magnànim

Recursos per als clubs de lectura

La Institució Alfons el Magnànim posa a disposició dels clubs de lectura un lot de 24 exemplars i una guia de mediació lectora per a facilitar la tasca de la persona encarregada de conduir la sessió del club de lectura.

El lot estarà a disposició de tots els clubs de lectura que ho sol·liciten, se cedirà per rigorós ordre de petició i es podrà tindre en préstec un màxim de dos mesos. Per facilitar-vos l'activitat ens farem càrrec de l'enviament dels exemplars mentre que el peticionari s'haurà d'encarregar de fer la devolució dintre de la data estipulada.

Per a demanar el lot de lectura cal enviar la petició a: seniaprojectes@gmail.com i ens posarem en contacte amb vosaltres per confirmar i tancar l'activitat.

Per la seua part, les entitats sol·licitants hauran d'indicar la col·laboració de la Institució Alfons el Magnànim en la publicitat de l'activitat fent servir el logo que us facilitarem, tindre cura dels exemplars cedits en préstec i omplir el formulari de satisfacció una vegada acabada l'activitat.

Gaudiu de la lectura!

Edita: Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Guia de lectura: Rosa Marín i Carme Navarro. Sénia Projectes Educatius
Coordinació: Neus Garcia
Correcció: Daniel Gómez

Contacte: Neus Garcia
Institució Alfons el Magnànim
Centre Cultural La Beneficència
Carrer Corona, 36. 46003. València.
96 388 31 68
neus.garcia@dival.es
<https://alfonselmagnanim.net>